

Prądnik. Prace Muz. Szafera	34	115–118	2024
-----------------------------	----	---------	------

ZBIGNIEW SZEŁĄG

Instytut Biologii i Nauk o Ziemi, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, e-mail: aszszelag@wp.pl

***PHYLLITIS SCOLOPENDRIUM* (ASPLENIACEAE) W REZERWACIE SOKOLE GÓRY NA WYŻYNIE CZĘSTOCHOWSKIEJ**

***Phyllitis scolopendrium* (Aspleniaceae) in the Sokole Góry reserve in the Częstochowa Upland**

Abstract. An isolated locality of *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newm. was found in the Częstochowa Upland in southern Poland. It is the northernmost locality in this area. The population consists of at least 27 generative plants and 18 juvenile plants.

Key words: Aspleniaceae, Jurassic limestone outcrops, *Phyllitis scolopendrium*, southern Poland

Rezerwat przyrody Sokole Góry koło Olsztyna to jedno z ciekawszych florystycznie miejsc na Wyżynie Częstochowskiej. Starodrzew bukowy oraz liczne wychodnie skalne są tu siedliskiem wielu rzadkich gatunków roślin. Jednym z najcenniejszych przedstawicieli flory rezerwatu jest jęczyznik zwyczajny *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newman, który ma tutaj najbardziej na północ wysunięte stanowisko na całej Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej (Bodziarczyk & Malik, 2006).

Stanowisko znajduje się na północnym zboczu góry Pustelnica, na grzbiecie skalnym ciągnącym się od Jaskini Olsztyńskiej w kierunku wschodnim, na wysokości 325 m n.p.m. (ryc. 1), w otoczeniu żyźnej buczyny sudeckiej *Dentario enneaphyllidis-Fagetum*.

Jęczyznik w tym miejscu zauważyłem po raz pierwszy we wrześniu 1987 roku. Były to trzy niewielkie rośliny, w tym dwie zarodnikujące. Ponieważ przez kilka kolejnych lat wielkość roślin nie ulegała zmianie, uważam, że były to osobniki w stadium senilnym. Obecność roślin na zboczach Pustelnicy potwierdziłem w 2001 roku. O stanowisku poinformowałem doktora Jana Bodziarczyka, obecnie profesora Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, który prowadził badania nad jęczyznikiem w Polsce (Bodziarczyk, 2012). Jesienią 2003 roku wspólnie z Janem Bodziarczykiem i Ryszardem Malikiem podjęliśmy zakończoną niepowodzeniem próbę odnalezienia stanowiska. Uznaliśmy, że przyczyną jego zaniku mogło być zaleganie opadłych liści bukowych lub osunięcie gleby wraz z roślinami. Przez następną kilkanaście lat nie odwiedzałem tego miejsca.

Ryc. 1. Stanowisko *Phyllitis scolopendrium* w rezerwacie Sokole Góry. Fot. Z. Szeląg, 25 marca 2021

Fig. 1. Locality of *Phyllitis scolopendrium* in the Sokole Góry reserve. Photo by Z. Szeląg, March 25, 2021

W marcu 2021 roku, zachęcony odkryciem dwóch nowych stanowisk jęczynika na Wyżynie Częstochowskiej (Szeląg, 2021), ponownie udałem się do rezerwatu Sokole Góry. Już z odległości kilkudziesięciu metrów zauważyłem grupę okazów jęczynika rosnących na skale tuż poniżej miejsca, w którym przed laty rosły wspomniane trzy osobniki (ryc. 1). Na powierzchni około 9 metrów naliczyłem co najmniej 27 roślin zarodnikujących, 18 osobników młodocianych oraz trudną do ustalenia liczbę gametofitów. Obserwację utrudniały zalegające liście bukowe, których nie usuwałem ograniczając się do policzenia roślin dobrze widocznych. Uzyskane w ten sposób wyniki są obciążone błędem, szczególnie w przypadku niewielkich osobników młodocianych. W marcu 2024 roku liczebność osobników generatywnych utrzymywała się na podobnym poziomie. Biorąc pod uwagę strukturę wiekową populacji uważam, że jest ona w fazie wzrostu, co dobrze rokuje na przyszłość.

Pierwsza wzmianka o jęczyniku na Wyżynie Częstochowskiej znajduje się w publikacji Majewskiego (1876): *Scolopendrium officinale vel officinarum* (*Stonogowiec lekarski vel Jeleni język*) rosnący w Ojcowie na górze Chelmik, czyli Chelmie, i w Olsztynie, gdzie często spotykałem. Należy jednak pamiętać, że jest to zapis wykładów profesora Wojciecha Jastrzębowskiego, których Karol Majewski wysłuchał jako uczeń Instytutu Agronomicznego w Marymoncie i Szkoły Głównej Warszawskiej i dopiero po latach zebrał, opracował i uzupełnił.

Frey i Guzik (1969) uznali, że stanowisko jęczynika musiało znajdować się w Sokolich Górach, ponieważ tylko tam są odpowiednie dla tej paproci siedliska. Bodziarczyk i Malik (2006) stwierdzili nawet, że znalezione przeze mnie stanowisko (ryc. 1) jest najprawdopodobniej tym, o którym pisał Majewski (1876).

W 1847 roku profesor Jastrzębowski wraz z uczniami Instytutu Agronomicznego w Marymoncie odwiedzili Olsztyn oraz pobliskie Sokole Góry, gdzie zwiedzili grotę na wzgórzu Pustelnica (obecnie jaskinia Olsztyńska). Dowiadujemy się o tym z relacji jednego z uczestników wyprawy, który jednak nie wymienia jęczynika wśród znalezionych roślin (Świerzyński, 1848).

Jeśli natomiast dosłownie traktować zapis Majewskiego (1876) i przyjąć, że jęczynik rósł na którymś ze wzgórz przy ruinach zamku w Olsztynie, należy pamiętać, że dwa wieki temu każdy skrawek ziemi był tu wykorzystywany pod wypas lub uprawy. Co prawda presja turystyczna, która obecnie powoduje niszczenie roślinności naskalnej, nie miała miejsca, to jednak dzikorosnące rośliny były zbierane przez ludność miejscową w celach medycznych. Zbierany musiał być także jęczynik, który według Jastrzębowskiego zawiera w sobie *pierwiastek gorzki, ściągający i dla tego lekarski* (Majewski, 1876).

Niezależnie od przyjętej wersji, zastanawiające jest dlaczego o tak cennym gatunku nie wspominają inni autorzy, którzy prowadzili tu badania, jak Karo (1881) i Wóycicki (1914).

PIŚMIENNICTWO

- Bodziarczyk, J. (2012). Struktura i dynamika populacji jęczynika zwyczajnego *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newm. w Polsce. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Rolniczego im. Hugona Kołłątaja w Krakowie*, 490, 1–240.
- Bodziarczyk, J. & Malik, R. (2006). Rozmieszczenie, warunki występowania i ocena liczebności populacji *Phyllitis scolopendrium* (Aspleniaceae) na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. *Fragmenta Floristica et Geobotanica Polonica*, 13, 155–170.
- Frey, A. & Guzik, J. (1969). Materiały do atlasu rozmieszczenia roślin naczyniowych w Karpatach polskich. 3. *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newm. *Fragmenta Floristica et Geobotanica*, 15(2), 213–223.
- Karo, F. (1881). Flora okolic Częstochowy. *Pamiętnik Fizyograficzny*, 1, 208–257.
- Majewski, K. (1876). Wykład początków zasadniczych rolnictwa, historii naturalnej ziemiańskiej i ogrodnictwa, podług stanu oraz metody nauczania tych umiejętności w byłym Instytucie Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie. Tom II., (s. 1–591) *Historja naturalna ziemiańska podług wykładu profesora W. Jastrzębowskiiego w Marymoncie*. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Świerzyński, K. (1848). Opis podróży po kraju, odbytej przez 12 uczniów Instytutu Agronomicznego w Marymoncie, pod przewodnictwem profesora Wojciecha Jastrzębowskiiego, w czasie wakacyj, to jest w miesiącach lipcu i sierpniu 1847. *Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi*, 29, 33–92.
- Szelałg, Z. (2021). Nowe stanowiska *Phyllitis scolopendrium* (Aspleniaceae) na Wyżynie Częstochowskiej. *Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera*, 31, 41–46.
- Wóycicki, Z. (1914). Roślinność okolic Częstochowy i Olsztyna. *Obrazy roślinności Królestwa Polskiego i krajów ościennych*, 7, 1–33 + tab. X.

SUMMARY

Phyllitis scolopendrium (L.) Newm. was discovered in the Sokole Góry reserve in 1987. It is the northernmost occurrence in the Kraków-Częstochowa Upland. The population consists of at least 27 generative plants and 18 juveniles and is in a phase of intensive growth after a period of collapse in the early 2000s. It is highly probable that the species was already known in the Sokole Góry reserve in the middle of the 19th century.